

Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban.

A településtörténeti és földrajzi kutatásnak fontos anyagát teszik az egyes vidékekről, városokról és falvakról készült egykorú térképfelvételek. Minél több és minél régibb térképpel rendelkezünk valamely helyről, annál pontosabban megrajzolhatjuk annak területi változásait és településtérképét. Sajnos, nagyobb méretű és az egyes helyek külterületét is részletesen feltüntető térképek nem nagy számban maradtak ránk és azok is, amelyek megvannak, nehezen hozzáférhetők a kutató számára. Nehéz feladat elé állítja a kutatót az a körülmény is, hogy a régi térképekre vonatkozólag irodalmunkban nem talál útbaigazítást. Nagy szükségét érezzük egy összefoglaló munkának, amely legalább egy bizonyos időpontig, mondjuk egyelőre a XIX. század elejéig, az eddig ismert térképek hiteles jegyzékét tartalmazza. Megfelelő irodalom híján és ilyen útmutató nélkül, mint magunk is tapasztaltuk, a feldolgozó néhány publikációra és a helyi levéltárak szegényes anyagára utalva kénytelen munkáját elvégezni, melyről maga is elismeri, hogy több és régibb térkép alapján feladatát pontosabban oldhatta volna meg. Bár e térképek csak egy részét teszik a településkutatás anyagának, jelentőségük mégsem kicsinyelhető, ha figyelembe vesszük, hogy a kartográfus szeme sok olyant meglátott, amiről az egykorú oklevelek és feljegyzések megelégedtek.

Csanádvármegye felszabadulás utáni betelepülésével kapcsolatban térképek után kutattunk a helyi levéltárakban, ahol találtunk is 1—2 térképet a XVIII. század utolsó és a XIX. sz. első évtizedéből. E kutatást a bécsi levéltárakban tovább folytatva azt tapasztaltuk, hogy itt nemcsak a szóbanforgó vármegyéről, hanem más területekről is nagy számban találhatók jóval korábbi időből származó kézirati térképek, sőt itt van a településkutatás legbecsesebb forrása, Magyarország Mária Terézia és II. József idejében történt katonai felmérésének több mint ezer kézirati lapból álló gyűjteménye. Bár a hazai anya-

got az előbb kifejtett okoknál fogva teljes egészében nem tekinthetjük át, azt hiszem nem túlozunk, ha a bécsi levéltárakban levő kézirati térképek eddigi vizsgálata alapján megállapítjuk, hogy *a már publikált és a hazai levéltárakban őrzött térképek csak kis hányadát teszik a XVII. és XVIII. századi térképanyagnak*. Sok régi vázlat, vár- és városterv, földrajzi és speciális térkép, főleg nagy területeknek katonai felmérés alapján készült részletes térképe a bécsi levéltárakban, elsősorban a Kriegsarchivban (hadilevéltár) keresendő. Hogy nem Magyarországon vannak e térképészeti emlékek, az a politikai helyzetből könnyen megérthető. Nálunk még török megszállás volt, midőn a császári hadsereg mérnökei az ország egyes helyein geometriai felméréseket végeztek. A felszabadulás után pedig a hadi mérnökök által végzett katonai felmérések a nyilvánosság kizárásával történtek és az azokról készült térképek sohasem kerültek polgári hatóság kezére.

I.

Régibb kézirati térképek.

A XVII. század előtti térképeinknek ma már csak kartografiatörténeti jelentőségük van. A településkutatás számára nem jöhetnek figyelembe méretüknél és ábrázolásmódjuknál fogva sem, részleteket nem tartalmaznak. Hogy nincsenek korábbi időkből részlettérképeink, az nemcsak a felmérési eszközök tökéletlenségének, hanem az érdeklődés hiányának is tulajdonítható. Mindaddig, amíg a szükség nem kívánta meg egyes helyek részletes megismerését, beérték az ország kis méretű átnézeti térképével. Ilyen térképek már *Ptolemeus* óta készültek hazánk földjéről. Az arab *Idrisi* 1154-ben és 1192-ben megrajzolta Magyarország térképét is, munkája most van kiadás alatt.¹ Kínai és mongol térképek is foglalkoznak Magyarországgal, adataikat azonban még senki sem értékesítette a magyar tudomány számára. A reneszánsz különösen kedvez a térképírásnak, *Mátyás* udvarában geográfusokat is találunk, a király maga is nagy érdeklődéssel tanulmányozza a térképeket. Udvarából került ki *Bakócz* primás titkára, *Lázár* deák, akinek térképét először *Cuspinianus* adta ki. Legrégibb térképeink közé számíthatók *Cuspinianus*, *Honterus*, *Lazius*, *Zyndt* és *Zsámboki* művei, melyek széles körökben ismereteseek voltak és több XVI.

és XVII. századbeli térképnek forrásául szolgáltak. Általában elmondhatjuk, hogy a XVI. században és a XVII. század első felében a magyar kartografia nem áll mögöttes a külföldinek, sőt a fókuszálózat alkalmazása révén egyik-másik kartografusunk még meg is előzi a külföldieket.² Változás csak a XVII. század második felétől kezdve áll be.

Településkutatási szempontból felhasználható adatokat tartalmazó térképek legelőször a császári hadsereg törökelleni hadműveleteivel kapcsolatban készülnek hazánkról. Minden nagyobb hadjárat idején áttanulmányozzák a kéznél levő térképeket és nagy számban készíttetnek csata és várterveket többnyire a hadsereghez beosztott polgári mérnökök által. E vázlatok nagy része kezdetben csak a hadimozdulatok hevenyészett rajza, a terep ábrázolása legtöbbször igen kezdetleges. Pontosabb terepfelvételekre csak a felszabadító hadsereg nagyszabású hadműveletei vezetnek, ekkor készülnek az első részlettérképek is. Ebben az időben, amidőn a magyar kartografusok kezéből kisiklik a vezetés, a hadvezetőség tervrajzait túlnyomórészt idegen katonákkal és mérnökökkel készítteti. A sok időt, fáradságot és pénzt megkívánó térképkészítés csak állami támogatás mellett történhetett. Nem szűnt ugyan meg az érdeklődés magyar részről sem, így *Thököly* Imre is készíttetett hadjáratai alatt terep-felvételeket és tervrajzokat.³ A felszabadító hadjárat után még fokozottabb mértékben fordul a hivatalos érdeklődés Magyarország felé. A felszabadult terület az udvar számára *terra incognita*, amelyet meg kell ismerni pontosan, hogy kormányozni lehessen. Elsősorban a katonai szempont a döntő. Idegen mérnökök raja lepi el az országot, akik felméri a hadászati szempontból fontos vidékeket és térképeket készítenek róluk. E tisztán katonai jellegű munkába nem avatják be a helyi hatóságokat és az így készült felvételek a katonai parancsnokságokhoz kerülnek. Ez az oka annak, hogy a hadi levéltárakban jóval korábbi térképek vannak, mint a helyi levéltárakban, a hazai térképraírók csak később kapcsolódhattak be a munkába. A XVIII. század folyamán a katonai célok mellett az államháztartás más igényei, adózási, kereskedelmi, telepítési szempontok is előtérbe kerülnek és a térképkészítés eddig nem tapasztalt nagyarányú munkája veszi kezdetét.

E kézirati emlékek közül először a hadi mozdulatok folya-

mán *ad hoc* készített terveket, krokikat és vázlatokat kell megemlítenünk, amelyek ugyan kimondottan stratégiai célból készültek, de itt-ott egy-egy domborzati részletet is feltüntetnek és későbbi felméréseknél forrásul szolgáltak. Szerzőik német és francia tisztek, az egyes rajzok, jelölés, kivitel, méret és használhatóság tekintetében nagyon eltérnek egymástól, bizonyos értéke azonban, mint magyar területről szóló első kézirati emlékek — mindegyiknek van. A volt cs. és kir. hadilevéltár e gazdag sorozatában Magyarország a XVII. század közepétől kezdve kezd sűrűbben szerepelni és ettől fogva *valahányszor hazánk területe hadszíntér volt, mindig készültek egyes helyekről ilytárgyú felvételek, amelyeket rendszeren a hadijelentésekhez mellékeltek*. Előfordult, hogy a hadvezérek vagy magasabb rangú tisztek számára alantaisaik, magánszorgalomból is készítettek szép kivitelű rajzokat.⁴ E háborus célokra készült térképek között csak katonai értékkel bírnak a hadműveleti térképek, amelyek az egész hadszíntért vagy annak egy részét szemléltetik a várak, táborok és őrségek pontos feltüntetésével. Nem egy esetben valamely régebbi térképet másolnak le és abba rajzolják be a kívánt katonai adatokat. Minket is érdeklő részleteket tartalmaznak az u. n. „Marsch und Dislokationskarten“, amelyek a csapattestek elhelyezésén kívül a menetelés irányát és a téli szállásokat is részletesen feltüntetik. Legtöbb értékkel bírnak ránk nézve a tábortervek, csata és ütközettervek, táborozások, hadiszállások és erődművek rajzai, amelyek közül egyik-másik a környező térszínt a legapróbb részleteiben tünteti fel. E sorozatban találhatók meg a magyarországi várak régi tervrajzai, néhány díszesebb kivitelű mellékleten az illető várhoz tartozó vidék látképe is látható.

Hosszas volna az ilyen tárgyú térképek mindegyikéről e helyen külön-külön megemlékeznünk. A felszabadító hadjárat előtti évekből megemlíjtük a komáromi tábor rajzát (1661), a Vág vonalának térképét (1663), Tokaj és vidéke térképét (1660), a szentgotthárdi csatáról több részletes tervrajzot (1664), Nagykanizsának geometriai felmérés alapján készült tervrajzát (1664). Ebben az időben nyújtotta át gróf Montecuccoli tábornoknak Heinrich v. Ottendorf „*Der Weg von Ofen nach Griechisch Weissenburg oder die Beschreibung der alda gelegenen Palanken und derselben gantzen Gegend*“ című művét.⁵ E kéz-

iratban levő munka 24 vázlatot, tervet, alaprajzot, színes látképet és leírást tartalmaz a Buda és Belgrád közt fekvő erődökről. Köztük van Buda, Hamsovee, Ercsin, Adony, Pentele, Földvár, Paks, Tolna, Óvár, Szekszárd, Báttaszék, Szikszó, Mohács, Baranyavár, Eszék, Vukovár, Travnik, Mitrovica, Zimony, Belgrád és Temesvár rajza. Külön lapon tünteti fel a Duna vonalát Bécs és Belgrád között. Külön leírást ad az útról és a felállított őrségekről. A tábornok bizonyára sok hasznát vette a munkának, bár a benne levő rajzok nagy sietséggel, elnagyolva és nem nagy hozzáértéssel készültek.

A felszabadító hadjárat folyamán már tökéletesebb kivitelben készült el számos várnak, községnek és csatatérnek az alaprajza. Így Buda, Érsekújvár (1685), Arad (1689), a bajai tábor (1697), Szalánkemen (1691), Titel (1696), Zenta (1697), Nagykanizsa (1687), Nagyvárad (1692). A zentai csatatér rajza aprólékos gondnal készített átnézeti térkép. Címe: *Modernum Panonici Martis Theatrum, Sive delineatio geografica totius Regiminis quam Danubius et Tybiscum ad Marusium usque complectuntur etc. Scala 6 hōra. 1 : 308.000.* Nagysága 73×100 .⁶ Feltünteti a császári és ellenséges haderők elhelyezkedését a zentai csatában, a Duna, Tisza és Maros közt fekvő vidéket, továbbá részletrajzokat a pétervárad, szegedi, temesvári és belgrádi erősségekről. Az egykorú térképekhez hasonlóan a hegyeket halomcsoporttal jelzi, gondja van a vízhálózat és a partmenti erdőségek feltüntetésére, a községeket egy bástyával ábrázolja, útvonalak nincsenek rajta. A környező várak tervrajza különböző méretben készült, magán a váron kívül a külterület egy részét is ábrázolja a rajta levő kulturával, a főútvonalakat is feltünteti, a vár körül megrajzolt házcsoporthoz a főbb épületekre rá lehet ismerni. — Említést érdemel a veteráni barlang térképe (1692). Tudtunkkal ez tekinthető Magyarország első barlangtérképének. Később *II. József* török háborúja alkalmával ismét szerep jut e barlangnak a hadsereg műveleteiben, ez alkalommal 18 pontos térképet készítenek róla.⁷ — A hadjárat 1698. augusztus—novemberi szakaszáról figyelemreméltó táborterveket és vázlatokat mellékeltek a hadi jelentésekhez. E sorozatban értékes adatokat tartalmazó rajzokat találunk Eszék, Zombor, Pétervárad, Titel, Becskerek, Zenta, Kiskánizsa, Szeged, Deszk, Nagylak, Csanád és Arad vidékéről.^{8*} — A hadjárat végén a török hordák által feldúlt országrésznek valódi képét igyekszik

megrajzolni *Stephan Wallner* mérnökszázados „*Ausführlich wohlobservierte geographische Vorstellung . . .*“ c. térképén.⁹ A térkép 1699-ben az udvari haditanács megbízásából készült. *Scala von 10 Teutschen Meilen. Die Meil zu 10.000 Schridt oder 2 Stunde gerechnet*, azaz 1 : 256.000. Nagysága 73×126 . Szerző terjedelmesen elmondja a térkép hosszú címében, hogy részletes geometriai képet akar adni a Tisza mindkét partján fekvő erősségekről, a megerősített és nyílt városokról, a nagy és kis községekről, a magaslaton és sík területen fekvő kastélyokról, a lakott és lakatlan helységekről, a művelés alatt levő és kipusztult szőlőkről, az összes használható utakról. Külön feltünteti a császári és ellenséges táborhelyeket, a hadjárat folyamán épített raktárakat, az állandóan vízzel telt mocsarakat, a hegyeket, halmokat, folyókat, állóvizeket, erdőket, mezőket, szántóföldeket „und aller anliegender Situation“. Felöleli a Tisza vonalát Tokajtól Szegedig, a Marost Aradtól Szegedig, Debrecen—Nagyvárad környékét és az aldunai részt egészen Szabliáig.^{**} Bár a hegyábrázolás a XVII. században szokásos halomcsoporttal történik és a vízhálózat feltüntetése is elnagyolt, a térkép mégis igen alkalmas a romokban heverő terület tanulmányozására. Mindannak kifejezésére, amit ábrázolni akar, 15 különböző, de könnyen felismerhető jelölést használ, amelyeket más térképek is átvesznek. A mélyebben fekvő és árvízmentes területeket színezéssel igyekszik egymástól megkülönböztetni. *Wallner* hozzáértéssel végezte munkáját és térképe magasan fölötte áll az e korbeli termékeknek.

A Rákóczi-fölkelés idejéből több térképet találhatunk úgy a császári hadsereg mozdulatairól, mint a kuruc kézen levő erősségekről. Ilyenek Cseklész, Királyfa, Majtény, Pozsony, Sasvár, Esztergom, Érsekújvár, Munkács, Tokaj, Szászváros és Arad tervrajzai; a kurucok nagyszebeni, nezsideri, szászvárosi állása és a patai, kolozsvári, zsíboi ütközetek csataterve. Egyik-másik igen gondos munka, mint pl. L. F. v. *Rosenfeld* tervrajza Érsekújvárról 1 : 3800, amely a vár pontos alaprajzán kívül a város látképét is szemlélteti.¹⁰ A *Stahrenberg* által 1707-ben készített tervrajzok szép színes kivitelűek, de részleteket nem tar-

*) A sorozat Szegedre vonatkozó részével a folyóiratban „Szeged legrégibb látképe“ címen külön foglalkozunk.

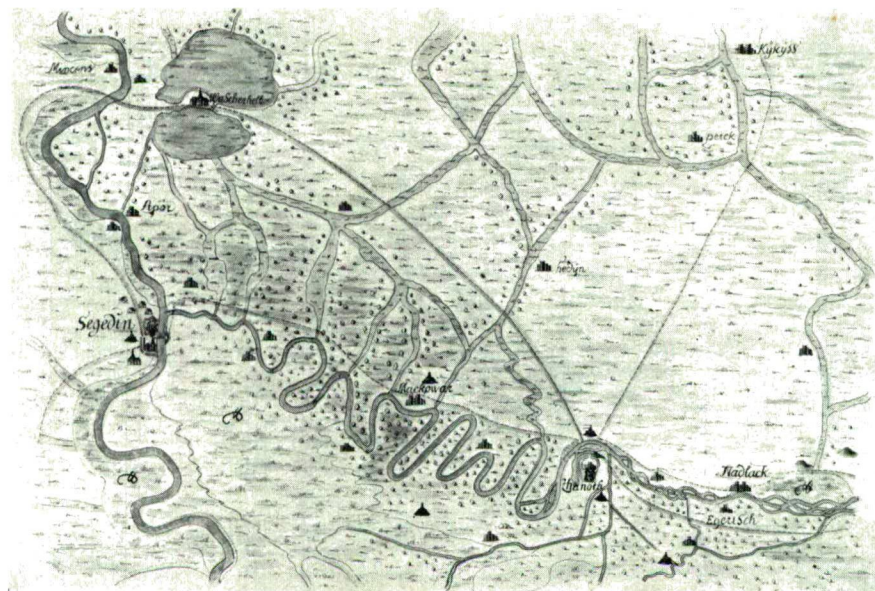
**) E térképet a 3-ik melléklet tünteti fel.

talmaznak. Egy átnézeti térkép is készült 1711-ben Hauptm. *Bever*s Postierungsplanja 1 : 520.000 méretben, mely a Sztropkó—Debrecen közt levő állásokat szemlélteti.¹¹ Mint kis-méretű átnézeti térkép csak folyókat és hegyeket tüntet fel, utak, tereprészletek nincsenek rajta. E térképek gondosabban kidolgozott példányain a szerző neve és az alkalmazott lépték is fel van tüntetve.

III. *Károly* török háborúi alkalmával az ország déli részeiről készült több térkép és tervrajz. Ilyenek: *Strategische Übersicht zum Türkenkriege 1716—18; Plan eines Theils von Temesvarer Banat* 1 : 65.000.¹² Legértékesebbek C. Blödtner térképei, amelyekről más helyen szólunk. Különösen Pétervárad és Temesvár állanak az érdeklődés központjában, előbbiről 8, utóbbiról 15 tervrajz készült ez alkalommal. Vannak tervrajzok Belgrád, Pancsova és Orsováról is. Az első török hadjáratból 4 lapból álló hadszíntéri térkép maradt ránk. „*Carte über der Röm. Maj. Hauptarme gloriosen Feldzug in Ungarn und Servien 1717, 1 : 284.000*. Szerzője ismeretlen.¹³ — A második török háború folyamán a déli határról és a melléktartományokról készültek haditérképek. Ezek közt találhatók Karánsebes, Pancsova, Kanizsa, Mehádia, Orsova és Belgrád térképei. — Még II. József török háborúja alkalmával készült néhány haditérkép, azután egészen a szabadságharcig nem találunk ilyen térképeket, mint-hogy az ország területe nem volt hadszíntér. Ez utóbbi térképeknek csak hadtörténeti jelentőségük van, a mai kutató számára sokkal becsesebbek azok, amelyek a XVIII. század folyamán rendszeres felvételek alapján készültek.

Az itt felsorolt térképeknek csak ideig-óráig látta hasznát a hadsereg, a hadjárat végén elévültek és minden újabb hadjárat alkalmával egyre nagyobb szükségét érezték a felhasználható pontos térképeknek. E szükséglet kielégítése az ország egyes részeinek pontos felmérésére vezetett, amelynek elvégzését képzett geográfusokra bízta. E munkában a birodalom legkiválóbb kartográfusai vesznek részt, természetesen hazánkról egyelőre csak azokat a részleteket készítik el, amelyekre elsősorban szükség van.

Először Georg Mathias *Vischer* kap megbízást Magyar-ország térképének elkészítésére. *Vischer* bejárta az ország egyes részeit, két évig dolgozott munkáján, de csak egyes részletekét készíthetett el saját felvétele alapján, a többit az ismert régebbi

Scala zu Göden Wertiges Mappa von 10 Teutschen Meilen die Meil zu 10.000 Schritt oder 2 Stundt gerechnet.

- Grohs offne Bewohnte Hungarische Frey Stadt und Heyduckenstätt
- Grohs Ruinierte un Bewohnte Stadt, wannen alte Schlösser gestanden
- Grohs halb Bewohnte Heyducken und andere Stätt.
- Beschlossene und bewohnte Städt, worbey Schlösser oder Västungen stehen
- Grossbewohnte Dörffer, wannen alte Schlösser stehen
- Kleine halb bewohnte Dörffer
- Gross halb Bewohnte Dörffer
- Ganz ödte, oder Ruinierte Grosse Dörffer
- Klein ganz ödte stehende, Ruinierte Dörffer
- auf hohen Berge stehende Schlösser so mit Landt Mühlly betegt
- gebawt, und ohn gebawt Weinberg
- Weg, welche allezeit gebräuchlich seindt.
- allwo zugethen die Christliche Kayserlich Armee Cammirt
- Seindt Kayserliche Mayssin oder Herren Pflantz heyser
- Marais welche zu gethen des Gross Wassers bey aus Fressung der Teyss, und Marais oder deren drey Kereschen, und andern flüssen voller Wasser stehen, zu gethen aber Wider aus Trucknen.

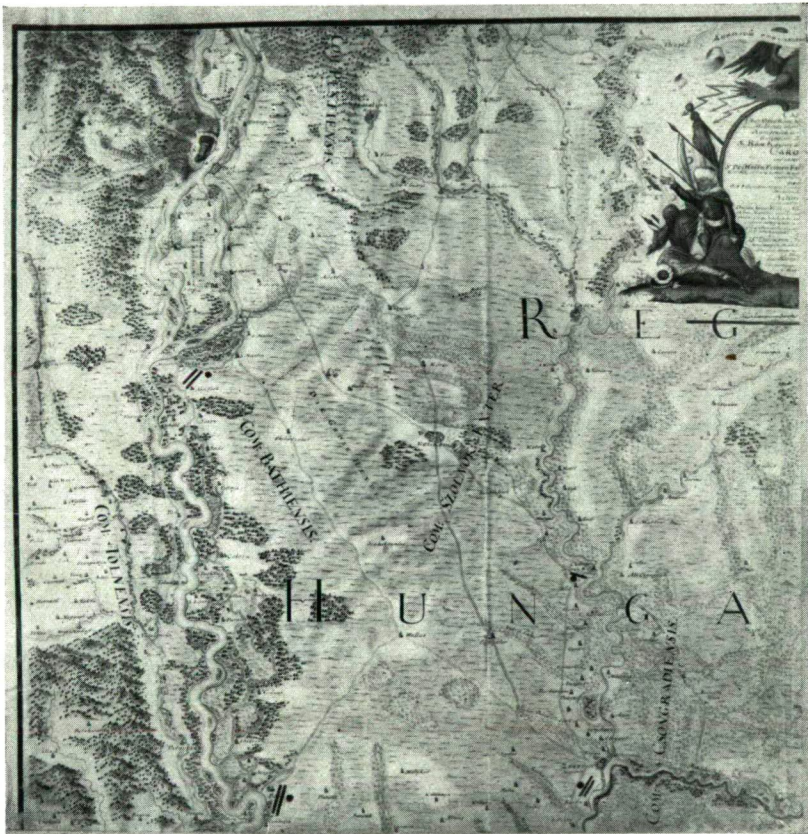
Maßstab. 1:256.000

Anno 1699

Auf des Kayserlich Hoffkriegs Rath Gnady Ertheilt Befehl zu samden getragen und verfertigt durch mich Kayserlichen Hauptmann Stephan Wallner.

Részlet Stephan Wallner „Ausführliche wohlobservierte geographische Vorstállungen Scala von 10 Teutschen Meilen. Die Meil zu 10.000 Schridt oder 2 Stundt gerchnet (1:256.000)“ c. térképéből (1699). Eredeti kézirat a bécsi levéltárban.

Részlet Cyriacus Blödtner:

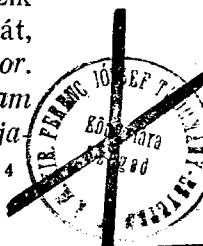
„Carte über Dero: Röm. Kayserl. u. Cathol. My. Haubt Armée Gloriosen
Feldzug in dem Königreich Ungarn A° 1716. Scala von 6 ungarisch Meilen,
1 : 383.000“ c. térképéből.

Eredeti kézirat a bécsi hadilevéltárban.

térképekből állította össze. Munkái haladást jelentenek az eddigi térképekkel szemben, de még sok kívánni valót hagynak hátra. Ábrázolása csak a nagyobb méretű lapoknál természethű, a többinél csak a földolgoknál törekszik pontosságra, a részletek elnagyoltak. Egyes helyek fekvésének hibás feltüntetése nemcsak a felmérési eszközök elégtelenségének tudható be, hanem annak is, hogy ő a terület egy pontjáról messzelátóval dolgozott, a távolságokat becslés és a lakosság bemondása alapján vette fel. A távoleső és gyéren lakott tájakat, főleg hegyvidékeket alig kereste fel és csak vázlatosan rajzolta meg.¹⁴ Magyarországra vonatkozó munkái: 1. *Abriss der Mossoniensischen Gespannschafft und Grafschaft hungarisch Altenburg.* (1672). 2. *Theatrum belli inter magnos duos Imperatores Romanorum et Turcorum.* (1685). E térkép 12 lapból áll és metszetek is készültek róla.

Leander Conte Anguissola, a bécsi mérnökakadémia első igazgatója a monarchia más részeiről készített értékes térképeket, hazánkról csak egy részletmunkája van Szigetvárról: „*Schloss und Statt Sigeth. So auf befelch des General Feldtmarschall-Leutenant Graffen von Daun durch mich Leandro Anguissola Kays. Hauptmann und bestelten unter-Ingenieur in Wien mit allen fleiss nach Masstab abgemessen, und in grundt gelegt worden, den 20. Febr..*” A 1689.¹⁵ T kézirati lap legértékesebb várostérképeink közé tartozik.

A karlócai béke idején Johann Christoph Müller kap megbízást a Magyarországra vonatkozó anyag összegyűjtésére. A rendelkezésére álló eredeti térképek és személyes megfigyelései alapján el is készítette 1701-ben a határrendezés térképét. „*Mappa geographica in qua universus tractus Limitum immediatorum caesareo — ottomanicarum prout nimirum in alma pace Carlovitzensi sunt conventi etc.*” 1 : 450.000 méretű, 6 kézirati lapból áll.¹⁶ 1706-ban ugyanerről egy részletesebb térképet készített: „*Mappa Geografico-Limitanea in qua Imperiorum Caesarei et Ottomanici confinia in almae pacis Carlovitzensis congressu decreta . . .*” címen, mely 39 drb., 1 : 37.500-as kézirati lapból áll és egy 500.000 méretű átnézeti lap tartozik hozzá.¹⁷ — 1709-ben adta ki ránk nézve legértékesebb munkáját, egész Magyarország térképét. Címe: *Augustissimo Romanor. Imperatori Josepho I. Hungariae Regi invictissimo mappam hanc Regni Hungariae propitiis elementis fertilissimi cum adja-*

centibus regnis et provinciis nova et accuratiori forma ex optimis schedis collectam..." 1:550.000.¹⁸ Külföldi geografusok szerint hazánknak ez az első modern és használható térképe.¹⁹ Müller térképeit csekély kivétellel saját felvételei alapján készítette. Nagy gonddal dolgozott, a nyáron elkészített köröket télen letisztázta. Háromszögelési felméréseket végzett, a távolságot a kocsiához erősített kerék forgatása által számolta, a lakosság bemondásait pontosan ellenőrizte. Méréseszközei: Masstab, Messchnur, Messkette, Kreuzmass, Quadrant, Halbzirkel, Bussole und geometrische Messtisch.²⁰ Fokbeosztása egészen pontos. Az emelkedéseket „vakondoktúrás” (Maulwurfs-hügel) útján fejezi ki. A határtérképén a hegyek magassága közti különbség még nem látható. Magyarország térképén a magas hegyeket a vonalak sűrű egymás mellé állításával ábrázolja. A nagyobb folyók rajza teljesen megfelel a valódi helyzetnek, a kisebb vizek feltüntetése szkematikus, az úthálózat még hiányos. Munkája a kortársak és a felsőbb hatóság teljes megelégedésével találkozott, térképeinek a későbbi felvételeknél is hasznát vették, a hadvezetőség egyes lapokat még az 1809-iki hadjáratban is felhasználta.

A XVIII. század elejéig a hadsereg részére szükséges térképeket a beosztott civilmérnökök készítették. Ezeknek beosztásáról és a térképkészítés tervszerű intézéséről a háború tartamára felállított *Generalquartiermeisteramt* gondoskodott. A háború befejeztével azonban ezt a hivatalt feloszlatták és újabb hadjárat esetén a műszaki személyzetet egyre nehezebb feladat elé állította a hadsereg fokozódó szükséglete. Elévülhetetlen érdeme van a térképkészítés terén *Szavoyai Jenőnek*, aki agilitásával 1717-ben megteremtette a bécsi és brüsszeli mérnökkari akadémiát, amivel intézményesen gondoskodott megfelelő utánpótlásról és a szaporodó munka ellátásáról. Ezen az akadémián a kartografiával kapcsolatos tudományok előadását a legkiválóbb szakemberekre bízta. Itt nevelődött az a generáció, amely a modern hadsereg növekvő igényeit ki tudta elégíteni és nemcsak a háborúban, hanem a béke éveiben is meg tudott felelni feladatának. Ez iskoláknak tulajdonítható, hogy a hadsereg tisztjei jelentéseikhez egyre tökéletesebb vázlatokat tudtak mellékelni. Az innen kikerülő műszaki tisztek munkája az az ezrekre menő tervrajz és térkép, amelyek hadi érdekek miatt nem kerülhetvén a nyilvánosság elé, a kartografia tudományára

nem gyakoroltak befolyást, de a mai kutató számára megbecsülhetetlen adatokat tartalmaznak különösen a felszabadulás utáni viszonyok tanulmányozásához.

Egyik legkiválóbb kartografusa volt Szavoyai Jenőnek *Cyriacus Blödtner*, akinek hazánk is 3 gyönyörű kivitelű térképet köszönhet. Ezek: 1. *Carte über Dero: Röm. Kayserl. u. Cathol. My. Haubt Armée Gloriosen Feldzug in dem Königreich Ungarn A^o 1716. Scala von 6 ungarisch Meilen, 1 : 383.000.* A térkép 4 pergamentlapból áll és művészi kivitelű színes képek díszítik.* A magyarázatban részletes leírását adja a háború lefolyásának.²¹ 2. *Plan der Schlacht bei Peterwardien . . . C. Blödtner kays. Ing. Obristwachtms. 1716, 1:8.900.*²² 3. *Plan de la Bataille de Belgrad . . . Blödtner Ing Obrister, 1717.*²³ — Térképei kéziratban vannak meg, a legdíszesebb kiállításúak közé tartoznak. Természetesen a fősúlyt a hadi eredmények kidomborítására helyezi, emellett azonban a térszín ábrázolása is pontos, sőt több helyen az eddigi térképek tévedéseit saját tapasztalatai alapján helyesbíti.

II.

A „Josephinische Aufnahme.“

Újabb fejezete a térképkészítés fejlődésének a *General-quartiermeisterstab* állandósítása. A Generalstab végleges kiépítését és megszervezését Mária Terézia Nagy Frigyes elleni háborújában szerzett tapasztalatai alapján 1757-ben hajtotta végre. Ide osztották be a Feldingenieurkorps-t, utászokat, hidászokat, úti vezetőket és a műszaki személyzetnek egész apparátusát. A háború szünetelése alatt feladatai közé tartozott az ország különböző részeinek, a folyóknak és menetelésre alkalmas utaknak a táborozás céljából való megismerése és kijelölése. A felvonulás, élelmezés, állások megválasztása és téli szállások kijelölése közben állandóan nagy hiányát tapasztalták a topografiai segédeszközöknek, amik nélkül a hadsereg idehaza époly tájékozatlanul mozgott, mint idegenben. Gondoskodni kellett ezért minél sürgősebben általános és részletes térképekről. Tájékozódás céljából hozzáfogott a *Generalstab* a meglevő anyag ösz-

*) E térképet a 4-ik melléklet mutatja. A térkép alsó részén Szeged és Baja, felül pedig Pest-Buda is jól látható.

szegyűjtéséhez, bekövetelte mindazon kézirati térképeket és vázlatokat, amelyek magántulajdonban magasrangú tisztek és hozzátartozóik kezén voltak. Az összegyűjtött anyagban az el-
évült és használhatatlan térképek mellett értékes munkák is voltak, de ezeknek sem nagy hasznát vehette a hadsereg, mert csak kiragadott részleteket tartalmaztak, egyes területek teljesen hiányoztak és az egészben nem volt meg az egységes elgondolás és keresztülvitel. Parancsoló szükséggé vált tehát, a monarchia összes országainak katonai felvétele. A *Generalstab* 1763-ban veszi végleg kezébe a mappázás irányítását.²⁴ Így jött létre a monarchia első nagyobb szabású térképfelvételi munkálata.

A hétéves háború befejezése után Mária Terézia hozzájárult Daun és Lacy tábornagyok előterjesztéséhez és elrendelte összes országainak katonai felvételét. E munka folyamán végrehajtották Magyarország felmérését is, *több mint ezer 64 : 42 cm. nagyságú, gondosan kidolgozott kézirati részletlap készült el 28.800-as méretben az egész ország területéről.* E nagyértékű forrásanyagról alig tudunk, sohasem kerestük, betekintése és adatainak értékesítése még nem történt meg a magyar tudomány részéről. Mint hazánkról szóló legrégebb katonai felvételnek, nem győzzük eléggé e munka jelentőségét hangoztatni, magába foglalván az ország egész területét, nélkülözhetetlen forrása minden helytörténeti és településföldrajzi kutatásnak. Tekintettel arra, hogy csak egyetlen kézirati példányban van meg a bécsi hadi levéltárban, feldolgozása és pontos tanulmányozása csak a másolatok megszerzése révén történhetik.

Az egész monarchia felvétele 1763-tól 1785-ig tartott és felöleli a Magyarországtól délre fekvő tartományokat is. Természetesen nem egy ember munkája. A szervezet felügyeletét a *Generalstab* gyakorolta. A tisztek elsőrangú munkát végeztek európai viszonylatban is, ami pedig a nagyságot és méretet illeti, *e felvételhez hasonlóval egy európai állam sem rendelkezik* abból az időből. A több ezret meghaladó 28.800 méretű lapokhoz nem hasonlítható sem Franciaországnak 1750—1793-ban végrehajtott 86.400-as méretű felvétele, sem Poroszországnak Nagy Frigyes által elrendelt 50.000-es mappázása. Ez időben még általánosan el nem fogadott módszerek hiányában e felvétel nem mehetett végbe oly egységes módon, mint a későbbi felvételek. Természetesen maradtak kívánnivalók hátra. Egyes

tartományok esetében, melyekről már készültek megbízható térképek, a kis méretet rajzolták át nagyra, több helyen általános háromszögelési hálózat nélkül dolgoztak. Az egyes lapok kivitele mintaszerű, aprólékos gonddal vannak megrajzolva és kiszínezve. Elővigyázatosságból a térképet teljesen elzárták a nyilvánosság elől, betekintésük még katona számára is egyenesen a császár engedélyéhez volt kötve. A titkos katonai felvételeknél alkalmazott szigorú rendszabályok más államokban is érvényben voltak, nem lehetett eléggé vigyázni arra, hogy adataik az ellenség kezébe kerüljenek. Mint említettük, az 5400 lapból álló gyűjtemény a *Kriegsarchiv* tulajdona. *A térképsorozatot kötetekre menő katonai leírás egészíti ki*, amely a vizekről, erdőkről, hegyekről, utakról és épületekről azokat a katonai érdekű adatokat tartalmazza, amiket a térképen kifejezni nem lehetett. A felvétel már Mária Terézia alatt megkezdődött, de túlnyomó részét csak II. József idejében hajtották végre, ezért a kartográfiai irodalom „*Josefinische Aufnahme*” címen szokta emlegetni. Külföldi geográfusok a gyűjtemény rájuk vonatkozó részét már értékelték és feldolgozták, természetesen a Magyarországra vonatkozó anyag érdeklődési körükön kívül esett, így a magyar geográfusokra vár a hasonló feladat elvégzése.²⁵

Csehországot és Sziléziát *a la vue*, szemmértékkel, a Bánátot és Erdélyt gazdasági alapon, mérőasztal alkalmazásával, Magyarországot azonban már háromszögelés alapján vették fel, ami a ránk vonatkozó anyagot még becsesebbé teszi. Hazánkban többek közt háromszögelést már 1762-ben is végzett Josef *Liesganig* Szeged—Pétervárad felvételénél.²⁶ Magyarország felmérése alkalmával a háromszögelésnél 1782-től kezdve a *Dumont de Beaufort*-féle eszközt használták. Ez a szerkezet hat közönséges mérőasztalból állott, amelyek lécekkel és závarral voltak megerősítve, föléjük egy 5 láb hosszú távcsövet helyeztek. Ez azzal az előnnyel járt, hogy nagyon távol eső tárgyakat is igen élesre lehetett hozni, nagy háromszöget képezett és a közbeeső pontokat a kis háromszöghöz a részletfelvevők (die *Detaillleure*) egyszerre állapíthatták meg. A vonalzó egy hajszálkeresztes messzelátóval volt ellátva. Míg a felvétel tartott, az asztal alatt egy „*Fixdiopterperspektiv*” volt bizonyos tárgyra irányozva, úgy hogy meg lehetett figyelni az asztal elmozdulását. E készülék kipróbálására *Neu* alezredes 1782-ben egy alapvonalat mért fel Budapestnél.²⁷

A monarchia egyes országainak felvételekor nagy hasznát vették a már meglevő modern térképeknek. E tekintetben Magyarország sokkal rosszabbul állott, mint az örökös tartományok. A régebbi térképek a Müller-féle térkép kivételével még a folyók vonalát is elrajzolták, részletek hiányában Müller térképe sem szolgálhatott a felmérés alapjául. Megbízható felvételek csupán a Bánátról voltak, amelynek — mint újonnan meghódított országrésznek — benépesítését és szervezését nagy apparátussal folytatták. Egyes részeiről egyik részlettérkép készült a másik után. Az egész Bánátot Szavoyai Jenő *Harring* által 1723—1725-ben vétette fel, a róla készült térkép 1 : 255.000 méretű. Magyarország térképét 1769-ben Moriz von *Lacy*, a Hofkriegsrath elnökének megbízásából Ignaz Müller Obristwachtmeister készítette el a meglevő források felhasználása és korrigálása mellett ezen a címen: *Mappa geografica novissima regni Hungariae divisi in suos comitatus* etc. 1 : 360.000. A térkép 12 lapból áll.²⁸ Az országot az akkori politikai felosztásnak megfelelőleg ábrázolták. Külön területként szerepel Erdély, a temesi bánát, Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek. Ez is kevés útbaigazítással szolgált a kezdődő felvételi munkálatoknál, ezért összegyűjtötték a bányáknál, kincstári hivataloknál, ispánságoknál és a *Grassalkovich* magyar kamarai elnökénél levő vázlatokat és azok alapján egy olyan térképet szerkesztettek, amely a mappázás alapjául szolgálhatott. A magyarországi felvételekhez nem lévén elég munkaerő, Gr. *Lacy* ajánlatára a *Generalstab*hoz osztották be azokat a tiszteket, akik a csehországi és morvaországi felvételeknél alkalmasságukat beigazolták.

A térképezés Máramarosvármegye felvételével kezdődött meg, ahol határőrvidéket akartak létesíteni és a katonai berendezkedéssel kapcsolatban vámőrségeket felállítani.²⁹ A felvételt Obristwachtmeister *Sterling*, majd ennek halála után Gr. *Carracioli* vezetése alatt kifogástalanul végezték el. 1769. elejére készültek el munkájukkal, amelynek címe: *Originalaufnahme der Máramaros durch den Ingenieur Oberleutnant Hoffmann und Unterleutnant Palleli unter der Leitung des Obristwachtmeisters v. Sterling und Grafen Carracioli in den Jahren 1766—1768, 1:28.800. 63 gez. Aufnahme-sektionen*“.³⁰ Ez a felvétel még mérőasztallal történt. Az egyes lapok színezettek, a domborzatot sötétbarna vagy fekete vonalakkal (Schwungstrich) tüntetik fel, az utak barna, a házak vörös, a vizek kék színnel, az erdő kis

fákkal, a rétek és szántóföldek sakktáblaszerűen rajzolt sárga és fekete vonalakkal vannak ábrázolva. A felvétel Hidegpataknál kezdődött és az erdélyi határon levő Borsa falunál végződött. *Hoffmann* főhadnagy Mármaroszigetnél kezdte meg a munkát és Körösmező felé haladt a lengyel határ mentén Hidegpatakig. *Paulleli* alhadnagy Budafalváról indult el, innen a moldvai és erdélyi határ irányában szintén Hidegpatak felé tartott, ahol a munkát mindketten bevégezték.

1769-ben Obstlt. Freih, *Seeger* v. *Dürrenberg* a Lengyelországgal határos Lublóról és a Szepesség egy részéről készített 63 lapból álló 1:14.400 méretű felvételt „*Mappe von der an Polen verpfändeten Herrschaft Lublau nebst den XIII. Städten . . .*” címen.³¹ E térképek a nagyobb méretűek közé tartoznak a Magyarországról készült felvételekben, szépen vannak színezve és nagy gonddal megrajzolva. Több aprólékos kidolgozású részlettervet is tartalmaznak az egyes városokról. A domborzat vonalkázott (Schwungstriche), a sziklás részek tuslavirozással vannak tüntetve, a községnevek magyar és német nyelven is. A település legapróbb részletei is fel vannak tüntetve, határkövek, harmincadhelyek, különböző őrsegek, hegyi utak stb. A Szepesség 3 különálló területből állott: a tulajdonképeni Szepesmegye, a felszabadult 13 város, továbbá Lőcse és Késmárk környéke 10 faluval.

Egész Felsőmagyarország összefüggő felvétele 1769—1772-ben ment végbe Obstlt. Freih. v. *Motzel* vezetése alatt. A felvétel 104 színes 28.800 méretű lapból áll. Magában foglalja Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Trencsén és Turócvármegyéket. Hozzátartozik 4 kötet katonai adatokat tartalmazó leírás az egyes községek állapotáról. *Motzel* alezredes a Dunajecen való átkelés közben halálát lelven, a felvétel utolsó részét *Steinbacher* őrnagy végezte el.³²

Még egy hasonló méretű 28 lapból álló felvétel készült a neusandeci kerületről és ezzel kapcsolatban Árva, Szepes, Liptó és Sárosmegye egy részéről 1771-ben. Ezt a felvételt Freih. v. *Seeger* alezredes végezte.

A Temesvári Bánát felmérése és térképezése Freih. v. *Elmpt* vezérkari alezredes vezetése alatt 1769-ben vette kezdetét. E munkálatoknál már több régebbi pontos felvételre támaszkodhattak. Pontos kimutatások készültek a talajviszo-

nyokról, a termelés alá vonható területeknek számszerű feltüntetésével. Megjelölték az ujonnan telepítendő falvak helyét a határukhoz tartozó szántóföldekkel, rétekkal és szőlőkkel. A térképezéssel, amelyen 42 tiszt dolgozott, 4 év alatt készültek el. „*Original Aufnahmskarte des Temesvarer Banats, ausgeführt in den Jahren 1769—1772 unter der Direktion des Obersten Elmpt des Generalquartiermeisterstabes, 1 : 28.800. 208 Aufnahmssektionen*“.³³ A Bánátról készített felvételi lapok az egész sorozatban a legszebb kiállításúak közé tartoznak. Felírásuk az illető vidék közelebbi meghatározását adja. Pld. Sectio 1. Csanager-District gegend bey Syrek ohnweit Segedin alwo sich die Marosch in die Teis ergieset. A jobb oldalon külön táblázat tünteti fel a szekcióban levő községek nevét, a családok számát, a határ pontos kiterjedését, továbbá statisztikai adatokat a lélekszámról, házakról, kertekről és a lovakról. E felvételek kisebb mértékre való átrajzolásával Christoph Glaser alhadnagy a Hofkriegsrath számára 1773-ban egy 6 kézirati lapból álló térképet készített 1 : 136.800. „*Plan des Temesvárer Banats, eingetheilt in 11 Districte*...“³⁴ A Bánát iránt való érdeklődés német részről ma sem szűnt meg, egész irodalma van a róla szóló munkáknak, a hazánktól elcsatolt területek közül ez van a legpontosabban feldolgozva.

Katonai okoknak tulajdonítható, hogy az erdélyi részek felvétele hamarabb ment végbe, mint Magyarországé. Ugyanis a XVIII. század hatvanas éveiben is tatárbetöréstől tartottak, ezért a moldvai és havasföldi határ térképét sürgősen el kellett készíteni.³⁵ *Fabris* ezredest bízták meg a munka vezetésével. Hogy a felmérés alá kerülő területről gazdaságilag is megbízható képet kapjanak, fel kellett tüntetnie a szántóföldek minőségbeli különbségét, a réteket, az erdőket fakitermelés állása és fajok szerint, mocsarakat, haltenyésztésre alkalmas és alkalmatlan tavakat, a különböző malmokat, üzemeket, gyárat, bányákat stb. Ennek keresztülvitele csak a megszokottnál jóval nagyobb méretű lapokon történhetett. Az erdélyi felvételek között ezek az 1 : 7200 méretű lapok a legbecsesebbek. Az így keresztülvitt felvétel címe: „*Szasz-Sebes Stuhl Mühlenbach in dem Grossfürstentume Siebenbürgen, geometrisch aufgenommen im Jahre 1769*“.³⁶ Ezeket a lapokat azután a többihez hasonlóan átrajzolták 1 : 28.800-ra. 1772-ben a felvétel vezetését *Jeney* őrnagy vette át, aki Nagyszebenből irányította a munkálatokat.

Munkatársai voltak *Stadler* őrnagy, *Mieg* és *Turati* századosok, továbbá *Bronig* és *Fischer* hadapródok. A munkával 1773-ban készültek el. A 280 színes kivitelű felvételi lapból álló munka címe: *Kriegs-Charte des Gros Fürstenthums Siebenbürgen*.³⁷ Minden egyes lap a felvételnél szokásos 28.800-as mértékben készült, a lapok nagysága 63×42 cm. Az egészhez egy átnézeti térkép szolgál, 1—1 szekció 2 mértföld hosszú és $1\frac{3}{4}$ mf. széles területet foglal magában. Az egyes lapokon levő felírások, hely- és határnevek és az alkalmazott jelek tanulmányozásából sok értékes adatot gyűjthetünk. Ezeken a térképeken is a település piros, a vízhálózat kék, az utak barna színnel vannak jelölve, az erdő apró fákkal, a domborzat vonalkázással (*Schwung u. Kreuzstrichen*), a kert és mocsár zöld, a szőlőföldek barnák. A felvételhez 4 kötet katonai leírás tartozik. Az erdélyi felvételek kiegészítésekként végezte el *Jeney* Moldva és Oláhország határos területeinek térképezését 1773—1774-ben. A sorozat 103 színes lapból áll, méret 1 : 57.600. E lapokat átrajzolták a többi katonai térkép méretére, 1 : 28.800-ra. Címe: „*General Charte deren Lisières von der Moldau und Walachei, worinnen zu entnehmen ist, wie die Sectiones derenselben mit jenen der angränzenden Gross Fürstenthum Siebenbürgen zusammen zu setzen sind*”.³⁸ A felvételt 1 kötet katonai leírás egészíti ki. Hátra volt még a szorosok térképezése. Ezek közt legszebb kivitelű a Törösvári szoros felvétele. „*Situations Plan des Törizburger Passes im Siebenbürgen*”.³⁹ Különböző hatóságok kérését, hogy a felvételről kicsinyített másolatot kapjanak, katonai érdekekre való tekintetből elutasították. A bányahatóságok is csak azokba a részletekbe nyerhettek betekintést, ahol az arany feltárására kilátás nyílt. Csupán a császár személyes használatára készült a felvételek alapján egy kicsinyített térkép.⁴⁰

Magyarország többi részének felmérését 1782-ben folytatták és 1785-ben fejezték be. A felvételi munkálatok vezetője Freiherr v. *Neu* ezredes volt. Címe: „*Original Aufnahmskarte von Ungarn. Aufgenommen unter der Direktion des Obristen Neu und Obristlieutenant Baron Motzel des Generalquartiermeisterstabes in den Jahren 1782—1785*”.⁴¹ A felvételről 974 színezett kézirati lap készült 1 : 28.800 méretben. Egy átnézeti térkép és mutató egészíti ki, 7 vaskos kötetből álló katonai leírással. A munkálatokban 56 tiszt vett részt. Működésüket felettes hatóságaik szigorúan ellenőrizték. A felvételt nyáron végezték, a

télen elkészült részleteket tavasszal egy kiküldött bizottság felülvizsgálta. Egy egész szekció 3—4 négyzetmértföldet tartalmazott. Hogy a községek száma pontosan megállapítható legyen, a megyehatárt feltűnően kellett megrajzolni. *Palduš* részletesen felsorolja a felvétellel kapcsolatos kiadásokat.⁴² Magyarországon egy négyzetmértföld felvétele 35 ft. költséggel járt. Ebből a térképésznek 23 ft. jutott, amiből fizetnie kellett az előfogatot, lovat és küldöncöt. Egy lóra naponta 18 krt. számítottak, egy küldöncre 12 kr.-t. A fennmaradó összegből 8 ft.-ot számítottak területenként a lapok letisztázására. A törzstisztek havi 40 ft. pótlékot kaptak. Az erre szánt összegből kellett a felmérési eszközöket is karban tartani, papírt, festéket vásárolni és a mérőasztalnál alkalmazott katonaság zsoldját fizetni. Minden tiszt felelős volt a neki kiosztott munkáért, a felvevőnek saját költségén kellett kijavítani a felülvizsgáló bizottság által kifogásolt részleteket. Akinek működése nem volt kifogástalan, azt visszaküldték ézredéhez.

1785. augusztus végén fejeződött be Magyarország felvétele, összesen 3072 négyzetmértföldet térképeztek, az összes költségek 107.529 ft.-ot tettek ki. Ez a rész felöleli a már említett felsőmagyarországi megyék kivételével az egész ország területét Erdély, Horvátország és a Bánát nélkül.

Az egyes lapok fölött a szekció száma, a felvétel ideje, a felvevő neve és csapatteste olvasható. Csak hosszas tanulmányozás alapján lehetne a bennünket leginkább érdeklő 974 lapról kimerítő ismertetést adni. Ez alkalommal csupán néhány megjegyzésre szorítkozhatunk. Az egyes lapok kiállítása a felvételt végző tiszt képességei szerint különböző ugyan, egyik-másik messze kimagaslik a többi közül, de egy sincs olyan, amely a mappázásban való járatlanságra vallana. A jelölések az eddigiekhez hasonló módon történnek. Mindegyik lap gondos képét adja a térszíni formáknak, vízhalózat, domborzat, utak, erdők, rétek, kertek, mocsarak, szőlőföldek, tavak, folyók és az összes települési objektumok világos feltüntetésével. Megjelöli a hidakat és a folyók átkelésre alkalmas, sekély helyeit. Az alföldi részeken különös gonddal tünteti fel a mocsarakat, a folyók árterületét, a szikes helyeket, a víz alatt álló és száraz legelőket, a mélyebben és magasabban fekvő területeket. Megrajzolja a községek települési formáját, belterületét, kiterjedését, felosztását az odavezető kocsi és gyalogutakkal együtt. Na-

gyobb helyeknél a középületek feltüntetésére külön jelmagyarázatot használ. Itt-ott a vesztőhelyet (Hochgericht) és az akasztódombot is megjelöli.

A felvétel a határban levő apró halmokra és homokbucákra, temetőkre, régi erődművekre, felhagyott utakra, betemetett sáncokra, egykori folyómedrekre, templom és várromokra, elhagyott épületekre és az elpusztult községek helyének megjelölésére is kiterjeszkedik. Pontos képet kapunk a kihalt Alföldön meginduló településekről, az új kertésztelepek helyéről, méhészet, len, kender és selyem, továbbá dohánytermelésről. A pusztai területet csak az itt-ott felállított ipari üzemek, néhány csárda, istálló, gémeskút, itató, szélmalom, száraz és vízi malom, egy-egy fészület és magában álló szilfa tarkítja. A birodalom kulturáltabb részeim is dolgozó felvevőknek nem okozott nagy gondot e néhány tereptárgy megrögzítése, inkább keresni kellett a kihalt Alföldön a legapróbb objektumot is, mint valami fölött elsiklani. Nem találunk teljesen kialakult gyakorlatot az alföldi tanyarendszer megjelölésében. Rendszeren az olyan nagyobb területeket jelölik „puszta” elnevezéssel, ahol településnek még semmi nyoma sincs. A községektől távolieső kisebb házcsoporthat, a 2—3 ház körüli települést szállásnak nevezik. Tanya névvel csaknem minden esetben a külterületeken magában álló házakat jelölik. Néhány felvevő a Meierhof elnevezést is használja. Valószínűleg a lakosságtól vették át az elnevezéseket és azokat a magyar nyelvben való járatlanság miatt felcserélgették. A dűlőnevek feltüntetésére is gondot fordítanak, a tanyákat és szállásokat néha az akkori tulajdonos nevével jelölik meg. Lehetőleg a magyar és német elnevezést is feltüntetik, itt-ott szláv és román nevekkal is találkozunk, de az Alföldön sűrűn előfordul, hogy a halmokat és szállásokat csak a helybeliek által közölt magyar névvel tudják megnevezni. A nyelvbeli járatlanságból folyt, hogy a pusztát gyakran Busztának írják, a szállást Szalaznak. A felírásoknál ilyen nevekkal is találkozunk: Kis ulis, Istvan batia szalaz, Janos gazda tanaaja, vagott Wald, batyo janos, dobi pista, Puczka Hügel stb. Megbecsülhetetlen értéke a kézirati lapoknak, hogy sok városhat és községnek csak itt találjuk meg legelső helyszinrajzatát és amit eddig hiába kerestünk, a kiterjedés, a külterület és az egész határ aprólékos leírását. Sok ma virágzó község helyét jelöli meg a felvétel a „Puszta” elnevezéssel, amelynek nevé-

az odatelepiült község rendesen fenntartotta. Igen alkalmas a felvétel minden egyes lapja a geografus számára a hidrográfiai viszonyok és az összes geográfiai adatok tanulmányozására, de meríthet belőlük a történész is helytörténeti adatok gyűjtésével, figyelemmel kísérheti a telepek eloszlását, a tanyarendszer kialakulását, a parcellák megoszlását, az állattenyésztés mellett fellendülésnek induló földművelés módját; a nyelvtudománynak rendelkezésére állanak a nagy számban feljegyzett hely- és dűlőnevek; az agrogeologus pontos képet kap a futóhomok területekről, a szikes legelőkről és tavakról és az erdők akkori kiterjedéséről; az archeologust pedig a határban beállott változáson kívül nyomra vezeti régen elpusztult községek, eltűnt templomok helyének megtalálásában. Nagy hasznát vehetjük a felvételnek az ország egyes területeinek, különösen a még felkutatlan Alföldnek tanulmányozásánál.

Sok értékes olyan adatot találunk az egyes szekciókhoz tartozó katonai feljegyzésekben „*Militärische Beschreibung von Ungarn*“, amelyeket a térképen feltüntetni nem lehetett. Órákban fejezik ki a községek egymástól való távolságát, tájékoztatnak a masszív épületekről, a folyók mélységéről és sebességéről, a tavakról, mocsarakról, erdőkről, rétekről, az utak használhatóságáról és a határt uraló magaslatokról.

(Folytatjuk.)